

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-181-7-4>

РЕАЛІЇ «СВОБОДИ» НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Токаленко П. О.

вчитель історії

Херсонський навчально-виховний комплекс № 15

м. Херсон, Україна

На початку ХХ століття в Росії права підданих чітко регламентувалися становою системою. Не дивлячись на реформи середини ХІХ століття, відстань між дворянами та іншими верствами населення постійно поглиблювалась. Імперська політика, спрямована на досягнення триєдиної постулату – цар, віра та народність, знищувала будь-яке альтернативне мислення. Монархізм ставав ще не безпечнішим в умовах Першої російської революції (1905-1907), його недоліки вже не викликали сумніву у більшості населення.

В Європі рівність та свобода між людьми стала звичним явищем. Всі права громадян та підданих були захищені законодавством і тільки суд мав право обмежити свободу людей. В Росії ситуація була іншою. Будь-який градоначальник чи губернатор власним рішенням міг позбавити людину права мешкати на території під його керівництвом, або заборонити певний вид діяльності, навіть якщо той не був небезпечним для держави [1, с. 1].

На українських землях, які входили до складу Російської імперії не існувала навіть права на таємне листування. На пошті перевіряли майже кожен лист [1, с. 11].

Важливо відмітити й те, що розповсюдження інформації серед населення про кращі умови життя в інших країнах каралося російським законодавством. Особа яка поширювала відомості про можливості та кращі умови проживання людей, наприклад у Франції, або в Британії, могла потрапити за ґрати на строк від 4 місяців до 1 року та 4 місяців згідно до 328 статті 7-мої глави «Уложения о наказаниях уголовных и исправительных», яка мала назву «О недозволенном оставлении Отечества» [2, с. 80].

Крім цього за внутрішню міграцію населення також існувало своє покарання. Так за підбурювання населення до переселення в іншу місцевість Російської імперії, при умові, що наслідком такого переселення було зубожіння господарства, або промисловості залишеного регіону, то

ініціаторів такої акції могли покарати ув'язненням на строк від 8 місяців до 2 років (ст. 947. Частина 8. Зб. Зак. Рос. ім., 1916) [2, с. 203].

Найпоширенішим документом в Росії на початку ХХ століття був паспорт. Документ цей особливий та найголовніший. Без нього найчесніша особа може потрапити за ґрати разом із убивцями та злодіями. В іншому місті неможливо знайти без нього місця для ночівлі. Відкрити власну справу, знайти роботу чи влаштувати дитину до школи також було не досяжними цілями без паспорта [1, с. 8-9].

На українських землях особа, яка мандрувала без дозволу поліції могла бути визнаною бродягою. Контроль за переміщенням всередині держави передбачав наявність на це відповідного поліцейського дозволу та наявність матеріальних засобів для здійснення запланованої подорожі. Якщо особа не мала цього або відмовлялася повідомляти поліції свої особисті дані, то це загрожувало покаранням на строк до 4 років у арештантських відділеннях. Після відбуття покарання їх засиляли в малозаселені місцевості Росії, які були спеціально обрані для таких осіб (ст. 950, 951. Частина 5. Зб. Зак. Рос. ім., 1916) [2, с. 203].

В окремих випадках при появі подібних осіб, поліцейські мали звітувати поліцмейстеру особисто. Так у лютому 1906 року, в центрі Миколаєва, постійно з'являвся жебрак з табличкою на грудях «Слепой». При розмовах з перехожими зазначав, що він інвалід Японської війни (Русько-японська війна 1904-1905 рр.) й за цю долю «дякує» лише царській владі. Миколаївський поліцмейстер у зверненні до приставів міста наголошував на політичному, а тому й небезпечному характері жебракування для влади даної особи [3, арк. 23].

Інформацію про заслання неблагонадійних осіб друкували на шпальтах місцевої губернської преси, відзначаючи термін та місце для покарання. Не рідко поліція приймала рішення відправляти порушників громадянського спокою до місця їх народження або офіційної реєстрації [4, с. 1].

Не дивлячись на всі обмеження свободи в Росії, прихильники монархічної системи вважали внутрішню систему безпеки занадто лояльною до населення. Неодноразово представники «чорної сотні» закликали владу посилити внутрішній поліцейський тиск на населення, особливо на молодь в Вузах. Виховання майбутньої інтелігенції в Росії мало відбуватися не тільки під суворим контролем імперської ідеології, а й під безперервним поліцейським спостереженням за студентами всередині всіх освітніх установ [5, с. 68].

Спостереження за студентами й викладачами Вузів та шкіл було на особистому контролі Міністерства внутрішніх справ. З метою з'ясування політичних настроїв у студентів та викладачів, до градоначальників надходили телеграми з Петербургу [6, арк. 6].

Відсутність діалогу з населенням та повний контроль було унікальною рисою російської імперської ідеології. Всіх порушників спокою влада мала покарати, не розбираючись в причинах. Так, у вересні 1906 року миколаївський тимчасовий генерал-губернатор О.М. Ступін наказав Миколаївській поліції відіслати насильно терміново з міста всіх не місцевих робітників хлібних пекарень, які внаслідок страйку, стали причиною відсутності у місті свіжого хлібу. З миколаївськими пекарями, які були організаторами страйку, генерал-губернатор пообіцяв розібратися особисто [7, арк. 120].

В умовах постійного тиску та контролю за політичною ситуацією в суспільстві, російська влада не створювала альтернативний варіант справедливого суспільства. Саме монархічна модель влади з притаманною їй підозрілістю стала причиною масових соціальних заворушень в Росії на початку ХХ століття [8, с. 6].

Відомі й випадки коли протестні гасла лунали й на весіллях та на кладовище. З протоколу допиту місцевої мешканки Ольги Проскурняк, від 14 липня 1907 року, стало відомо, що під час поховання Сомова (вбитого внаслідок революційних заворушень – авт.), на панахиді (відбулась в липні 1905 року –авт.) були присутні й поліцейські [9, арк. 3].

Вона була виселена у В'ятську губернію, звідки повернулась у Миколаїв у 1908 році, та відразу ж за нею було встановлено таємне спостереження [10, арк. 49]. Ольга Проскурняк лише поодинокий приклад порушення прав свободи людини в Росії. Факти такого відношення держави до людей стали частиною народного фольклору, коли вирази на кшталт: «В цій державі за правду-матку засилають на Камчатку» або «ні от суми ні от тюрми не зарікайся» стали частиною народного життя та сприйняття реалій свободи в Росії [11, с. 38].

Саме проголошення свободи в Росії Миколою II в жовтні 1905 року сприймалося населенням як щось неймовірне та невідоме. Як наслідок в державі відбулася низька жорстоких єврейських погромів. Монархічні організації взагалі були обуренні проголошенням свобод та наголошували на необхідності введення ще жорстокішої цензури друкованого слова, щоб залишилися в періодичному обігу лише монархічні видання або суто православні [11, с. 107-108].

Факт відсутності реальної свободи слова та плюралізму думок в Росії спонукали до прояву різних негативних явищ в суспільстві. Наприклад, безперервна череда масових самогубств серед молоді шкільного віку. Наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття статистика суїциду школярів мала постійно позитивну динаміку [13, с. 176].

Таким чином реалії «свободи» в Росії на початку ХХ століття можливо розглядати лише через призму російського деспотичного монархізму. Проголошення владою політичних свобод в державі в 1905 році не

відобразилося на внутрішній політичній кон'юктурі, а навпаки розкололи революційний табір на задоволених реформами лібералів та радикальних революціонерів. Можливість легальної діяльності опозиційних політичних партій та існування альтернативних ідеологічних моделей розвитку суспільства було знищено столипінською реакцією. Політична свобода після розпуску Державної Думи в червні 1907 року, поступова перетворилася на цілком контрольований механізм народної представницької влади, коли реальні політичні важелі все одно опинилися в руках представників царського політикуму.

Література:

1. Дионео. Неприкосновенность личности и жилища. Спб.: «Русское богатство». 1906. С. 16.
2. Свод законов Российской империи. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных, с включением статей по продолжениям 1912, 1913, 1914 годов. Спб. 1916. Т. 15. Изд. 1. С. 521.
3. Державний архів Миколаївської області, ф-р. 479. Оп. 1. Спр. 290.
4. *Ведомости Одесского градоначальства*. 1907. 5 апреля. № 76. С. 1.
5. Царизм в борьбе с революцией. под. ред. А.К. Дрезена. М.: «Соцекгиз». 1936. С. 259.
6. Державний архів Миколаївської області, ф-р. 229. Оп. 4. Спр. 328.
7. Державний архів Миколаївської області, ф-р. 231. Оп. 1. Спр. 2030.
8. Хеймсон Л. Об стоках революции. *Отечественная история*. 1993. № 6. С. 3 – 15.
9. Державний архів Миколаївської області, ф-р. 229. Оп. 4. Спр. 167.
10. Державний архів Миколаївської області, ф-р. 480. Оп. 1. Спр. 215.
11. Обыск, тюрьма и ссылка. Под ред. Г.А. Куклина. Женева.: «Издания Г.А. Куклина». 1903. С. 45.
12. Цецик Я.П. Вплив Союзу руського народу на ускладнення російсько-єврейських взаємовідносин на Волині на початку ХХ століття. *Історичний архів. Наукові студії*. 2014. № 13. С. 103 – 109.
13. Ушаков А.В. Революционное движение демократической интеллигенции в России. 1895-1904. М.: «Мысль» 1976. С. 242.